

УДК 327.8

Стригуль А. С.*Науковий керівник: Сидорук Т. В.,
доктор політичних наук, професор*

«ПІВНІЧНИЙ ПОТІК-2»: НАСЛІДКИ ДЛЯ ЄС І УКРАЇНИ

У статті проаналізовано проєкт «Північний потік-2» як виклик безпеці і єдності ЄС, при цьому акцентовано увагу на ролі Німеччини у підтримці і просуванні цього проєкту. Досліджено інтереси залучених країн, а також тих, які протидіють побудові цього трубопроводу. Розглянуто поточний стан і перспективи розвитку ситуації та ймовірні наслідки запуску проєкту для ЄС і України.

Ключові слова: «Північний потік-2», Росія, Німеччина, ЄС, Україна, наслідки для ЄС, наслідки для України, «Газпром», «Північний потік-1», «Турецький потік», транзит газу.

Stryhul A. S.

NORD STREAM 2: IMPLICATIONS FOR THE EU AND UKRAINE

In this article the Nord Stream 2 gas pipeline is analyzed as a challenge to the security and unity of the EU, while focusing on Germany's role in supporting and promoting this project. The study examines the interests of the countries involved as well as those opposed to the construction of this pipeline. The article considers current status and prospects of the situation and the likely consequences of launching the project for the EU and Ukraine.

Key words: Nord Stream 2, Russia, Germany, EU, Ukraine, implications for the EU, implications for Ukraine, Gazprom, Nord Stream 1, Turkish Stream, gas transit.

Проєкт «Північний потік-2» став однією з найобговорюваніших і найсуперечливіших тем в ЄС, викликом єдності блоку, поділивши країни-члени на два табори. На сьогодні відсутні комплексні дослідження з цього питання, а праці, які стосуються деяких аспектів цієї теми, є дещо застарілими, до того ж багато робіт містять недостовір-

ні чи сфальсифіковані дані. Ця робота дає відповідь на питання ролі ФРН у просуванні цього проекту, розглядає інтереси країн-членів ЄС та їхніх сусідів і визначає, які наслідки може мати завершення будівництва цього трубопроводу для ЄС та України.

Питання впливу проекту «Північний потік-2» на різні сфери, а також наслідки, які принесе завершення будівництва трубопроводу, вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Серед українських варто відзначити Л. Питльовану, яка дослідила у своїй роботі позицію США щодо будівництва газопроводу «Північний потік-2» у сучасній політичній кон'юктурі. Питання перспектив будівництва газопроводу, а також наслідків для України, досліджували С. Супрунець та В. Резніков. До зарубіжних вчених можна віднести А. Райлі, який аналізував законодавство ЄС і його політику щодо проекту трубопроводу «Північний потік-2»; а також К. Яфімаву, яка розглянула зміни до газової директиви ЄС і які наслідки вони принесли для проекту. А. Вігма і М. Вігелл досліджували газопровід «Північний потік-2» в контексті стратегії зовнішньої політики РФ, тоді як Б. Віст проаналізував вплив проекту на єдність в ЄС.

Мета статті: проаналізувати вплив цього проекту на країни Європи і визначити, які наслідки принесе завершення будівництва цього газопроводу для ЄС та України.

Реалізація описаної мети передбачає виконання таких завдань:

- проаналізувати сутність і зміст цього проекту;
- визначити інтереси залучених країн;
- дослідити позиції ключових країн ЄС щодо проекту «Північний потік-2»;
- дати чітке визначення ролі ФРН у просуванні проекту і його наслідків для України та ЄС.

«Північний потік-2» (ПП-2) – новий економічний, і, незважаючи на заперечення РФ, політичний проєкт Росії. Це морський магістральний газопровід довжиною 1230 км від узбережжя Росії до Німеччини, що проходить по дну Балтійського моря паралельно вже функціонуючому трубопроводу «Північний потік-1» (ПП-1), який був введений в експлуатацію в 2011-2012 роках [20]. Після завершення будівництва трубопровід подвоїть загальну потужність системи від 55 до 110 млрд. кубометрів на рік. У вересні 2015 року російський експортер газу «Газпром» та п'ять європейських енергетичних компаній (Engie (Франція), OMV (Австрія), Royal Dutch Shell (Великобританія / Нідерланди), Uniper (Німеччина) та Wintershall (Німеччина)) підписали угоду про проєкт газопроводу «Північний потік-2». Трубопровід повністю належить Nord Stream 2 AG, ком-

панії, єдиним акціонером якої є «Газпром» – російський енергетичний гігант, мажоритарним власником якого є російська держава [9]. Хоча державна власність на «Газпром» становить лише трохи більше половини акцій компанії [10], ця теза підтверджує думку про те, що ця корпорація здійснює свою діяльність у відповідності до більш широких стратегій уряду РФ, що стосуються не тільки економічного сектору, але і політичних цілей. Дійсно, відносини між російською державою та її енергетичними компаніями вважають «симбіотичними», оскільки вони «постійно співпрацюють один з одним» [3, 119]. Природний газ також вважають «політичною зброєю Кремля» [18, 54-59], що ще більше підкреслює зв'язок між державою та «Газпромом».

Більше десятиліття уряд РФ планував і розробляв проекти нових шляхів поставки природного газу до Європи: «Південний потік» та «Турецький потік» по дну Чорного моря; і обидва трубопроводи «Північного потоку» по дну Балтійського моря. Москва просувала ці нові проекти як «чисто економічні та суто комерційні», необхідність створення яких начебто була зумовлена збільшенням попиту на газ та зменшенням видобутку природного газу в Європі. Хоча найголовніша мета, яку переслідувала Росія у кожному із проектів, полягала у припиненні транзиту газу через територію України, з тих пір як країна прийняла прозахідну позицію, а її суспільство вимагало демократизації та приєднання до західних інститутів [1, 10]. З цією метою компанія Nord Stream 2 AG подала заявку на отримання дозволів в п'яти країнах, через чії територіальні води чи виключні економічні зони мали прокласти трубопровід: Данія, Фінляндія, Німеччина, Швеція та Росія [2]. Всі країни, за винятком Данії, відразу дали дозвіл на прокладення трубопроводу. Найбільші труднощі виникли з отриманням згоди від Данії, адже компанія чекала рішення цієї країни два з половиною роки від дати першої подачі заяви. Хоча у жовтні 2019 року Данія все ж схвалила будівництво трубопроводу [8]. Проте, ми погоджуємось з багатьма експертами, які зазначають, що саме завдяки затягуванню цього процесу будівництво трубопроводу було суттєво відкладено, що допомогло Україні укласти договір про транзит газу. За інших обставин будівництво мало б бути завершеним до кінця 2019 року, що розв'язало б «Газпрому» і РФ руки в питанні транзиту газу. Росія від самого початку не збиралась продовжувати транзит газу через Україну і зважаючи на той факт, що у грудні 2019 року закінчувався термін дії угоди з Україною, «Газпром» мав на меті перенаправити поставки на нові трубопроводи [25, 3]. Але завдяки Данії, угоду про транзит газу між Україною і

Росією було підписано 30 грудня 2019 року терміном на 5 років. За новим договором, транзит через Україну у перший рік буде складати 65 млрд. кубометрів, а у 2021-24 роках мінімальні обсяги зменшаться до 40 млрд. кубометрів [24]. Проте номінальна потужність української газотранспортної системи – 142 млрд. кубометрів на рік і щоб зробити її прибутковою, транзит має складати не менше 60 млрд. кубометрів газу на рік [25, 6], тому, на нашу думку, угода була підписана на не вигідних для України умовах.

Зі свого боку Німеччина розглядає «Північний потік-2» у фінансовому плані як проєкт, від якого вона отримуватиме значну економічну вигоду за рахунок України, яка наразі отримує дохід за транзит газу, і за рахунок можливостей бізнесу країн-членів Європейського Союзу, які сподівалися отримати прибутки від «Південного потоку» [4]. У той же час Ангела Меркель намагалася заспокоїти країни, що не входять до ЄС, заявивши Україні, що Росія повинна підписати нову довгострокову транзитну угоду з Києвом, і пообіцявши США, що Європа придбає більше скрапленого газу [15], в чому вони були дуже зацікавлені.

Експерт «мозкового центру» Carnegie Europe Якуб Янда зазначає, що в Німеччині було багато причин, щоб зупинити «Північний потік-2». Побудова цього трубопроводу посилить політичну залежність Німеччини від російської енергетики. Це відділить ФРН від її союзників, послабить альянс і підкреслить стратегічний розпад в Європі. Проєкт також суперечить принципам Енергетичного союзу ЄС і завдає значної шкоди навколишньому середовищу. Німеччина фактично співфінансує військову машину Росії. ПП-2 ще більше послабить ЄС, посилюючи вплив Кремля в Німеччині, тому з впевненістю можна сказати, що «Північний потік-2» – це найбільша стратегічна помилка Німеччини у цьому столітті [7]. Звичайно, позиція Ангели Меркель є вагомим аргументом на користь завершення будівництва ПП-2. І хоча деякі країни, зокрема Італія, Іспанія та Польща, вважають, що вплив ФРН в ЄС є надмірним, німці все ж займають більш високі посади в інституціях ЄС. У той же час домінуюча роль ФРН в Європі була похитнута після сенсаційної заяви Ангели Меркель про відставку у 2021 році. Це, безумовно, стане кінцем цілої епохи, що, без сумніву, послабить ЄС. І незалежно від того, хто стане майбутнім канцлером Німеччини, перед ним буде складний вибір: або ризикнути і розпочати енергетичну війну з Москвою, або спостерігати, як Москва затягує газову петлю на шії ЄС [22]. Берлін з самого початку недооцінив шкоду, яку цей проєкт нанесе його іміджу. Його підтримка демонструє, як уряд Німеччини ставить національний ін-

терес вище європейських та міжнародних стратегічних питань, тим самим втрачаючи довіру своїх союзників в довгостроковій перспективі [19].

Німеччина хоче, щоб російський газ замінив вугілля та атомні джерела енергії, від яких ФРН прагне поступово відмовитися. Зараз більшість російського газу надходить до Західної Європи трубопроводами, що проходять через Україну. Ще до того, як Росія вторглась в Україну в 2014 році, вона намагалася використовувати трубопровід для політичного впливу та вчинення економічного тиску на Україну. Тому ФРН вирішила, що альтернативний шлях забезпечить газову безпеку в країні і в ЄС, уникаючи таким чином несподіванок з боку РФ. За словами професора Томаса О'Доннелла, це рано чи пізно могло б привести до припинення поставок і нової кризи в ЄС. Але він вважає, що Німеччина буде почувати себе зобов'язаною продовжувати зусилля щодо підтримки України та буде надавати їй щедрі компенсації в сприянні розвитку [14]. Проте, на нашу думку, з відходом Ангели Меркель у 2021 році Німеччина значно зменшить свою підтримку Україні, незважаючи на такий нищівний для української економіки проєкт, адже вона була тією політичною фігурою, що гуртувала всі країни навколо запровадження санкцій проти РФ. І, враховуючи сучасні настрої і тенденції серед інших країн ЄС, таких як Франція та Угорщина, які відверто починають заявляти про необхідність відновлення відносин з Росією, Україна швидко зникне з порядку денного. Тому розраховувати на почуття вини в німецького уряду в наш час є, на нашу думку, трохи самонадіяно. Водночас, в рамках ЄС виникає чітка лінія поділу між тими, хто розглядає ПП-2 як чисто комерційний проєкт, і тими, хто бачить в ньому політичні мотиви. Узагальнена лінія поділу визначає країни-інвестори – Німеччину, Австрію, Францію і Нідерланди – з одного боку, і нинішні країни транзиту в Центральній і Східній Європі, а також країни Балтії – з іншого. За межами Європи США також рішуче виступили проти проєкту. Таким чином, стверджується, що на Заході з'явилася ще одна лінія поділу, причому Німеччина і США мають протилежні позиції [5, 14]. Італія виступила проти цього проєкту, хоча її уряд також обговорював можливість італійських інвестицій в трубопровід. Пізніше країна наполягала на тому, щоб отримувати газ не через Німеччину, а через Україну [22]. РФ – головний постачальник природного газу в Римі, більша частина якого постачається через Україну. Якщо транзитні маршрути України будуть порушені, більшість поставок повинні пройти через ФРН, що необгрунтовано розширить важелі Берліна на енергетичному ринку Західної Євро-

пи. У 2015 році Італія звинуватила Єврокомісію у застосуванні подвійних стандартів, коли Комісія не відхилила проєкт ПП-2, як це було зроблено з «Південним потоком» – проєктом, який перетворив би Італію на енергетичний центр в Середземномор'ї. З цієї причини Італія скаржилася на вплив Німеччини в Єврокомісії і закликала до рівності в межах ЄС [17, 20].

Проти ПП-2 було висунуто чимало звинувачень. Один з аспектів, який залишається проігнорованим, є загроза, яку проєкт становить для навколишнього середовища. Під час будівництва трубопроводу часто спостерігаються витоки шкідливих речовин, які вимірюються десятками квадратних кілометрів. Про аварії та витоки не повідомляється владам країн басейну Балтійського моря або міжнародним установам. Низка об'єктів, захищених програмою Natura 2000, також були забруднені токсичними речовинами і лише після протестів Nord Stream 2 AG визнав свою відповідальність. До того ж на дні моря знаходяться захоронення арсеналів хімічної зброї, а будівництво газопроводу ймовірно може пошкодити їх, що підвищує загрозу морській флорі та фауні, та може призвести до екологічної катастрофи [16].

Наступною перешкодою стали санкції США проти російського проєкту. В кінці грудня 2019 року Державний департамент США заявив, що США накладуть санкції на компанії, що є причетними до будівництва газопроводу, якщо протягом 30 днів вони не припинять роботи. Тому швейцарська компанія Allseas після введення санкцій зупинила свої роботи з укладання труб. Хоча зазначається, що якби не санкції, то будівництво закінчилось би вже через місяць. На цьому етапі будівництво ПП-2 є завершеним на 93% [13]. На нашу думку, враховуючи сучасну ситуацію, проєкт ПП-2 все ж буде завершеним, тому єдиним способом зберегти послідовність ЄС щодо свого підходу до Росії та України було б забезпечення Києва зворотним постачанням газу та підтримка модернізації існуючої системи трубопроводів [6]. Німеччина звинуватила Вашингтон у втручанні у її внутрішні справи, а представники Росії та ЄС також розкритикували санкції. Консорціум «Північний потік-2» підтвердив, що він продовжуватиме будувати газопровід, незважаючи на санкції [21]. Зараз США розглядають можливість введення додаткових санкцій відносно проєкту ПП-2, якщо Росія спробує завершити будівництво самостійно [27].

Ще однією перешкодою на шляху будівництва газопроводу була газова директива ЄС, що набрала чинності у травні 2019 року. Зміни полягають у забороні на те, щоб одна й та сама компанія займалась

одночасно і транспортуванням газу, а також його видобутком і продажем. В результаті її впровадження «Газпром» більше не міг би володіти газопроводом і одночасно продавати газ, який надходить по цій трубі. Проте в листопаді минулого року німецький Бундестаг прийняв енергетичний закон, який дозволяє частині російського проєкту обійти ці європейські правила [11].

Одним із наслідків ПП-2 для Європи може стати посилення стратегічної корупції (як показує випадок Герхарда Шредера, колишнього канцлера ФРН, а зараз голови комітету акціонерів компанії Nord Stream AG, члена правління «Газпрому»; персонального друга Путіна) [23]. Слід також враховувати той факт, що Росія часто використовує цивільну інфраструктуру для розширення своєї військової присутності. Будівництво мосту Росії від Криму до Тамані, а також будівництво «Турецького потоку» супроводжувалося збільшенням військових сил у Чорному та Азовському морях, що призвело до небезпечного інциденту: атаки Росії на українські кораблі 25 листопада 2018 року. Це слугує підтвердженням ризику, що за енергетичними планами РФ слідом йде військова експансія. Росія буде дотримуватися тієї ж схеми і в Балтійському морі. З претензією на захист стратегічно важливих об'єктів РФ поступово зміцнить Балтійський флот у рамках програми переозброєння до 2020 року. Таким чином, не повинно бути ілюзій щодо подальших намірів та дій Кремля [12]. Крім того, Вігма і Вігелл підкреслюють, що ПП-2 потенційно може підірвати лідируючу роль Німеччини в ЄС, що може викликати довгострокові проблеми для функціонування союзу [26, 152]. На сьогодні трубопровід ПП-2 є однією з найбільших загроз європейській солідарності та енергетичній безпеці. Цей енергошлях є прямим викликом європейському законодавству, принципам чесної гри на ринку та основі політичної згуртованості, що об'єднувала інтереси США та Європи протягом десятиліть.

До того ж ЄС не потребує більше газопроводів для російського газу, оскільки наразі близько 40% існуючих потужностей простоюють. «Північний потік-2» збільшить залежність Європи від одного постачальника і зосередить 70-80% російського газу в Європу за одним контрольованим Кремлем маршрутом. Хоча прихильники ПП-2 стверджують про зростання європейського попиту на газ, експерти зазначають що в ЄС очікується зменшення споживання енергії на 11% до 2040 року. Проєкт підірве енергетичну стратегію ЄС, яка базується на сприянні диверсифікації джерел енергії за рахунок збільшення шляхів імпорту. До того ж газ із ПП-2 не обов'язково буде

дешевшим, оскільки цей проєкт – це важіль впливу основного постачальника «Газпрому» над країнами-споживачами [1, 1].

Для України ПП-2 є серйозною загрозою як з економічної, так і з геополітичної точки зору. По-перше, через ПП-2 Україна втратить близько 2 мільярдів доларів США, що складає близько 2% її ВВП. Крім того, в цьому випадку «Газпром» може заблокувати зворотні поставки газу в Україну, обмеживши обсяги надходження газу по трубопроводу. Це не теоретична загроза, оскільки це намагався зробити «Газпром» у 2014-2015 роках. Після завершення ПП-2 це буде зробити ще простіше. Ми не повинні також недооцінювати ризики, ПП-2 – це один із аргументів, чому РФ не намагається вести масштабну війну на території України, тому втрата транзитної ролі розв'яже РФ руки. Також всупереч заявам «Газпрому», система транзиту газу в Україні знаходиться в хорошому технічному стані і може протистояти випадковим скороченням обсягів газу та тиску з боку російської сторони. Якщо ПП-2 буде завершено, Європа та «Газпром» втратять гнучкість та запасний потенціал української системи, і, ймовірно, їм доведеться вкласти більше коштів у сховища для надзвичайних ситуацій та збільшеного попиту. Це може опосередковано збільшити вартість природного газу в Європі [1, 2].

Проєкт «Північний потік-2» став ще одним «яблуком розбрату» в межах ЄС та НАТО, поділивши країни на два табори. Цей проєкт суттєво підірвав довіру країн-членів блоку і його сусідів до країни-лідера ЄС – Німеччини, що досить негативно вплинуло на єдність та інтеграцію в межах Європи. Якщо уряд Німеччини хоче досягти миру на Донбасі та стабілізувати та підтримувати реформи в Україні в довгостроковій перспективі, підтримуючи і впроваджуючи цей проєкт він робить саме навпаки. Дискусії і обговорення цього питання ще раз підкреслили, що національні економічні інтереси деяких країн все ще залишаються для них найголовнішими, тоді як союзні стратегічні питання та інтереси відіграють другорядну роль. Також цей проєкт ще раз підкреслив, що великі компанії та корпорації часом мають більше влади, ніж політичні інститути. До того ж, коли мова йде про економічну вигоду, країни забувають про те, які наслідки для екології, безпеки та єдності і співпраці може принести цей проєкт. Саме так, використовуючи газ, як політичну зброю, слідуючи своїй масштабній стратегії, Кремль розділяє Європу, перетворюючи ЄС у свого «заручника». «Північний потік-2» є прикладом егоїзму та наївної віри, що якщо ти будеш більше співпрацювати з диктатурою, вона стане менш агресивною. Історичні приклади умиротворення показали нам, що це помилковий підхід.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у ґрунтовному дослідженні наслідків завершення будівництва «Північного потоку-2» і вивченні економічних та екологічних збитків для країн ЄС і України вже після введення нового трубопроводу в експлуатацію.

Джерела та література

1. Assenova M. Europe and Nord Stream 2: myths, reality, and the way forward. 2018. June. p. 54. URL: https://1f3d3593-8810-425c-bc7f-8988c808b72b.filesusr.com/ugd/644196_b9e177c280bd461fa92ea5eaa9f1d5ec.pdf (date of access: 18.02.2020).

2. Astrasheuskaya N. Nord Stream 2 applies for third Baltic Sea route in two years. Financial Times 15 April 2019. URL: <https://www.ft.com/content/8c665f36-5f7d-11e9-a27a-fdd51850994c> (date of access: 18.02.2020).

3. Bilgin M. Energy security and Russia's gas strategy: The symbiotic relationship between the state and firms. *Communist and Post-Communist Studies*. 2011. No 44. P.119. URL: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2011.04.002>. (date of access: 18.02.2020).

4. Buras P., Janning J. Nord Stream 2: ECFR opinions. . European Council of Foreign Relations. December 20, 2018. URL: https://www.ecfr.eu/article/commentary_nord_stream_2_ecfr_opinions (date of access: 18.02.2020).

5. Danielsson A. European debate on Nord Stream 2. University of Helsinki. 2019. May. URL: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/302864/Danielsson_Anette_Pro_gradu_2019.pdf (date of access: 18.02.2020).

6. De Maio G. Nord Stream 2: A failed test for EU unity and trans-Atlantic coordination. The Brookings Institution. April 22, 2019. URL: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2019/04/22/nord-stream-2-a-failed-test-for-eu-unity-and-trans-atlantic-coordination/> (date of access: 18.02.2020).

7. Dempsey J. Judy Asks: Should Germany Dump Nord Stream 2? Can it? Carnegie Europe. June 14, 2018. URL: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/76597> (date of access: 18.02.2020).

8. Denmark gives go-ahead for Nord Stream 2 Russian pipeline segment. 2019. October. Deutsche Welle. URL: <https://www.dw.com/en/denmark-gives-go-ahead-for-nord-stream-2-russian-pipeline-segment/a-51050205> (date of access: 18.02.2020).

9. Erbach G. The Nord Stream 2 pipeline project. European Parliamentary Research Service. 2016. April. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2016/580875/EPRS_ATA\(2016\)580875_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2016/580875/EPRS_ATA(2016)580875_EN.pdf) (date of access: 18.02.2020).

10. Gazprom «Shares». 2019. URL: <http://www.gazprom.com/investors/stock/> (date of access: 18.02.2020).

11. Germany Removes Legal Hurdle For Russia's Nord Stream 2 Pipeline Project. Radio Free Europe. November 14, 2019. URL: <https://www.rferl.org/a/germany-removes-legal-hurdle-for-russia-s-nord-stream-2-pipeline-project/30270803.html> (date of access: 18.02.2020)

12. Gonchar M., Stukalenko I. North Stream-2: Consequences for Ukraine and the EU – the Ukrainian Perspective. Promote Ukraine. December 21, 2019. URL: <https://www.promoteukraine.org/2019/12/21/north-stream-2-consequences-for-ukraine-and-the-eu-the-ukrainian-perspective/> (date of access: 18.02.2020).

13. How US sanctions could hit Russia's Nord Stream 2 gas project. Euractiv. December 25, 2019. URL: <https://www.euractiv.com/section/energy/news/how-us-sanctions-could-hit-russias-nord-stream-2-gas-project/> (date of access: 18.02.2020).

14. Krushelnycky A. Why Germans want the Nord Stream 2 pipeline. Kyiv Post. June 18, 2019. URL: <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/why-germans-want-the-nord-stream-2-pipeline.html> (date of access: 18.02.2020).

15. Kuznets D. What is Nord Stream 2? Why are Russia's opponents in Europe and America dead set against it? Meduza. February 12, 2019. URL: <https://meduza.io/en/feature/2019/02/12/what-is-nord-stream-2-why-are-russia-s-opponents-in-europe-and-america-dead-set-against-it> (date of access: 18.02.2020).

16. Lack of Commission action regarding the ecological disaster created by the controversial Nord Stream 2 project. European Parliament. August 7, 2019. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/P-9-2019-002535_EN.html (date of access: 18.02.2020).

17. Lang K.-O., Westphal K. Nord Stream 2 – A Political and Economic Contextualisation. SWP Research Paper. Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs. 2017. March. URL: https://www.swp-berlin.org/fileadmin/user_upload/2017RP03_Ing_wep.pdf (date of access: 18.02.2020).

18. Macey A. Bos, B. Gazprom: russia's nationalized political weapon and the implications for the european union. Georgetown University Washington, D.C. April 1, 2012. P. 54-69. URL: https://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/557642/Bos_georgetown_0076M_11565.pdf?sequence=1&isAllowed=y (date of access: 18.02.2020).

19. Meister S. Nord Stream 2: The Dead-End of Germany's Ostpolitik. Berlin Policy Journal. February 20, 2019. URL: <https://berlinpolicyjournal.com/nord-stream-2-the-dead-end-of-germanys-ostpolitik/> (date of access: 18.02.2020).

20. Nord Stream 2 AG «Project background». 2019. URL: <https://www.nordstream2.com/en/pdf/document/4/> (date of access: 18.02.2020).

21. Nord Stream 2: Germany and Russia decry US sanctions. BBC News. December 21, 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-50879435> (date of access: 18.02.2020).

22. Palii I. And again about Nord Stream 2: how Russia lobbies its gas interests in Europe. December 26, 2018. URL: https://petrimazepa.com/en/and_again_about_nord_stream_2_how_russia_lobbies_its_gas_interests_in_europe (date of access: 18.02.2020).

23. Public Appeal of security experts from EU member states: 6 reasons Nord Stream 2 will be Germany's strategic mistake for decades to come. European Values Think-Tank. URL: <https://www.europeanvalues.net/nordstream/> (date of access: 18.02.2020).

24. Russia, Ukraine Reach Five-Year Gas-Transit Deal. Radio Free Europe. December 30, 2019. URL: <https://www.rferl.org/a/long-russia-ukraine-reach-five-year-gas-transit-deal/30353000.html> (date of access: 18.02.2020).

25. Ukraine–Nord Stream 2: Struggle Over Gas Transit. January 15, 2019. Warsaw Institute. Special Report. P. 3. URL: <https://warsawinstitute.org/ukraine-nord-stream-2-struggle-gas-transit/> (date of access: 18.02.2020).

26. Vihma A., Wigell M. Unclear and present danger: Russia's geoeconomics and the Nord Stream II pipeline. *Global Affairs*. Vol. 2. No 4. 2016. p.378. URL: <https://doi.org/10.1080/23340460.2016.1251073> (date of access: 18.02.2020).

27. Wettengel J. New sanctions against Nord Stream 2 looming – media report. *Clean Energy Wire*. February 5, 2020. URL: <https://www.cleanenergywire.org/news/new-sanctions-against-nord-stream-2-looming-media-report> (date of access: 18.02.2020).